

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Д. Г. Кучерук*

ПЕРЕДУМОВИ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Сучасний етап глобального економічного розвитку є природно — історичним процесом з притаманними йому об'єктивними властивостями і закономірностями. Глобальний економічний розвиток — складний процес з погляду діалектики соціального і біологічного в людині, сутності й існування особи, її свободи як вищої цінності відтворюючої функції суспільного буття. Особливо важливим є усвідомлення усієї складності діалектичного взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин. А це потребує, насамперед, визначення спрямованості глобального економічного розвитку, з'ясування його об'єктивних і суб'єктивних властивостей, уявлень про взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних передумов, що забезпечують подальший розвиток суспільства.

Фундаментальні проблеми аналізу сучасних тенденцій глобалізаційних процесів, які є визначальними для формування узгодженої системи економічних пріоритетів світового розвитку і для прогресу національних економічних систем, певною мірою досліджуються у працях таких вітчизняних авторів, як: О. Білоруса, В. Будкіна, І. Буравського, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Злупко, А. Кредісова, Д. Лук'яненко, В. Новицького, В. Письмака, А. Румянцева, А. Філіпенко та ін.

Визначення та обґрунтування глобалізаційних процесів розглядаються в працях таких зарубіжних вчених, як: М. Афанасьева, О. Богомолова, Дж. Даніелса, Х. Зібберта, Х. Клода, Д.-Н. Лиску, Т. Левитта, Л. Радебо, Д. Саллівана, Б. Тойна, П. Уолтерса, С. Холленсена та ін.

Уважний розгляд результатів досліджень дозволяє відкрити новий простір розвитку продуктивних сил у міжнародному масштабі. Проте, глобальний економічний розвиток — багатогранне явище, вивчати його потрібно в різних аспектах, що зумовлено винятково високою складністю самого об'єкта дослідження — сучасної світової системи господарства. Існує ціла низка соціально — економічних проблем, які спричинені відносинами між країнами (наприклад, зменшення кількості робочих місць, демографічна криза), або утворюється як кумулятивний ефект діяльності кількох країн (наприклад, дестабілізаційні процеси на світовому фінансовому ринку). На думку Д. Хуткого та В. Хмелько, в межах світ-системного аналізу цілісної моделі структури сучасної світової системи господарства ще не розроблено¹. На шляху до цього вельми важливо з'ясувати компонентний склад сучасної світової системи, визначити її основні елементи та підсистеми як цілісності.

© Кучерук Д. Г., 2009

* аспірант кафедри економічної теорії Донецького національного університету

¹ Хуткий Д. Макросоціологічний підхід до виокремлення основних підсистем сучасної світової системи суспільств / Д. Хуткий, В. Хмелько // Соціологія і теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 44.

Мета статті — визначити передумови глобального економічного розвитку, охарактеризувати їх вплив на просторово-часову цілісність розвитку людства в сучасному світі.

Однією з основних тенденцій, що спостерігаються у світовій економіці на початку ХХІ століття, є територіальна й інституційна гомогенізація економічного, політичного та культурного просторів, тобто сучасна світова економіка характеризується дедалі більшими переплетенням національних економік. З позиції окремої країни, інтеграційні процеси розвиваються у двох напрямках — у країну ззовні та із країни назовні. Розвиток іззовні означає, що процес іде в напрямі розширення використання іноземного капіталу, товарів, послуг, технологій та інформації у сфері внутрішнього споживання окремої країни. Розвиток назовні характеризується пріоритетною орієнтацією країни на світовий ринок і глобальною експансією економічних суб'єктів у всі сфери економіки інших країн. Результатом такого двостороннього руху і є інтеграція ринків, тобто поєднання частини (економіки окремих країн) у одне ціле — глобальну економічну систему. Інтеграція ринків — це зближення й переплетення національних ринків у міжнародному масштабі².

Отже, важливо простежити закономірності глобального економічного розвитку, які зумовлені як його зовнішніми чинниками еволюційно-адаптивного процесу саморегуляції так і внутрішніми чинниками власного генезису, викликаного зміною структури об'єктів. Їх пізнання стає відправним пунктом в пошуку наукового пояснення джерел динаміки (розширення, звуження) глобального економічного розвитку.

У другій половині 2007 р. світова економіка відчула серйозні попередження щодо можливої рецесії. Приводом стала іпотечна криза в США, а причиною, найімовірніше, спад у американській економіці, який має циклічний характер. За останніх 50 років падіння ВВП у США було зафіксовано п'ять разів, тобто в середньому одне за десятиліття. Практично після кожного падіння розпочинався період відчутного економічного зростання. Проте досвід останньої світової кризи 1998 р. показав, що в умовах глобалізації світової економіки криза в одній великій країні чи їх групі дедалі більше спричиняє “ефект падаючого доміно”. А нині, на відміну від 1998 р., змінилися епіцентр, вектор і потенціал рецесії. Цього разу глобальна рецесія йде, найімовірніше, не зі Сходу на Захід, а навпаки — із Заходу на Схід, і потенціал її значно потужніший, що зумовлено структурним змінами у світовій економіці³.

Вирішальне значення щодо зовнішніх чинників глобального розвитку має науково-технічний прогрес. “Ми бачимо, що машини, які мають дивну силу скорочувати і робити більш плодотворною людську працю, — писав К. Маркс, — приносять людям голод і виснаження. Нові, досі невідомі джерела багатства завдяки якимсь дивовижним, незрозумілим чарам перетворюються в джерела злиднів. Перемоги техніки ніби куплені ціною моральної деградації. Здається, що, в міру того як людство підкорює собі природу, людина стає рабом інших людей...”⁴.

Характерна риса науково-технологічного прогресу в сучасну епоху — це його істотне прискорення. Якщо людству потрібно було 112 років для освоєння фотографії і 56 років — для організації широкого використання телефонного зв'язку, то терміни для освоєння радару, телебачення, транзистора та інтегральної мікросхеми становили, відповідно, 15, 12, 5 і 3 роки. Але справа не лише у скорочення розриву між винайденням і використанням винаходів. Водночас відбуваються глибокі якісні зрушення. Так, у 60-х роках на найпростішій електронній схемі розміщувалися 2 транзистори та 5 інших елементів. У 1978 р. на одній кремнієвій мікросхемі розміщувалося уже 20 тис. елементів. Причому зростання місткості мікросхеми супроводжувалося здешевленням одного елемента у тисячу разів — 10 дол. у 1960 р. до менш як одного цента — у 1978 р. Відповідно знизилась і вартість комп'ютерних систем як для їхніх виробників, так і для покупців.

Прискорення та зростання ефективності науково-технічного прогресу стали активним фактором впливу на економічний розвиток. За даними Світового банку, для подвоєння обсягу виробництва на душу населення, що існував у 1790 р. Великобританії потрібно було 58 років, США — 47 (за точку відліку взято 1939 р.). Після Другої світової війни

² Чуб О. Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // *Фінанси України*. — 2008. — № 1. — С. 138.

³ Гайдучкий П. Глобалізація економічної рецесії та фінансової нестабільності / П. Гайдучкий, К. Паливода // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 24.

⁴ Маркс К. *Энгельс Ф. Речь на юбилее «The people's paper»* // *Сочинения*. В 12 томах. Изд. 2-е. — М.: Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958. — Т. 12. — С. 3-5.

Японія подвоїла виробництво на душу населення за 37 років. За нею багато країн домоглися цього ще швидше: Бразилія — за 18 років, Індонезія — за 17, Південна Корея — за 14, а Китай — за 10⁵.

Науково-технічний прогрес має глобальний характер, охоплює усі сторони життєдіяльності суспільства, усі соціальні спільності й регіони, він пробуджує у людини творчі здібності творче ставлення до праці, єдність інтернаціонального і національного в економіці. Інтернаціоналізація, взаємодія і взаємозбагачення відбувається в потребах суспільства та людини. Основою певної життєдіяльності людей, певного способу їхнього життя К. Маркс і Ф. Енгельс вважали історично конкретний спосіб виробництва. «Як життєдіяльність індивідів, такі і вони самі. Те що вони собою являють, збігається, таким чином, з їх виробництвом — збігається як з тим, що вони виробляють, так і тим, як вони виробляють⁶. Люди вступають у матеріальні відносини, які існують об'єктивно і складаються з необхідності, незалежно від їхньої волі і свідомості. В свою чергу, окремі різновиди виробництва перебувають в складній історично змінюваній взаємодії між собою та з соціальними цілим. Ті самі люди, які встановлюють суспільні відносини відповідно до розвитку їх матеріального виробництва, створюють також принципи, ідеї і категорії відповідно до своїх суспільних відносин.

Таким чином ці ідеї, ці категорії такі ж мало вічні, як і відносини, що вони їх виражають. Вони являють собою «історичні і минулі продукти»⁷. Зміст реальних цілей економічного розвитку визначається, з одного боку, потребами суб'єкта, з другого — наявними або можливим засобом їх реалізації.

Багатоманітні суспільні процеси, опосередковуючи відношення людини до природи і будучи справжнім виявом її буття, зумовлюють становлення і розвиток специфічних людських потреб і різних форм їхнього відображення. Ці соціально зумовлені потреби є кінцевими детермінантами цілепокладення, а форми відображення — способи усвідомлення цих потреб, співвіднесення їх з об'єктивними можливостями їх трансформації у відповідні цілі.

Як діалектичні протилежності, цілі та засоби глобального економічного розвитку за певних умов перетворюються одне в одне: те що в одному відношенні є метою, в іншому може виступити засобом і навпаки. Мета, будучи моментом і підсумком пізнання, містить у собі не просто знання, а волю бажання, прагнення суб'єкта. А це в кінцевому підсумку означає детермінованість цілей глобального економічного розвитку як вияв суперечності між суб'єктом і об'єктом й розв'язується через суперечність між метою та засобами, на шляху міжнародного науково-технічного співробітництва, формування глобального підходу до розв'язання еколого-кризових ситуацій в системі «суспільство — природа».

В. І. Вернадський писав: «У біосфері існує велика геологічна, можливо, космічна сила, планетна дія якої звичайно не береться до уваги... ця сила, мабуть, не є виявлення енергії або нова особлива її форма. Однак дія цієї сили на перебіг земних енергетичних явищ глибока і сильна і має, отже, дівастати відображення... в бутті самої планети. Ця сила є розум людини, спрямована й організована, воля її як істоти суспільної»⁸.

Нині дедалі більше актуалізується завдання планомірного докорінного перетворення біосфери в інтересах усього людства. А проте про необхідність такого перетворення писав уже В. І. Вернадський. «Цей новий стан біосфери, до якого ми не помічаючи того, наближаємось, — зазначав він, — і є ноосфера». Її безпосередні передумови виникають, не разом з виникненням на Землі розумної істоти, як вважалося спершу, а тоді, «коли геологічна роль людини починає панувати в біосфері і відкриваються широкі горизонти її майбутнього розвитку». Не просто біосфера, а «біосфера ХХ століття, — уточнює В. І. Вернадський, — перетворюється на ноосферу...»⁹.

Першою основною передумовою становлення ноосфери В. І. Вернадський називає наукову думку, котра обіймає всю планету, думку, невіддільну в його уявленнях від людської праці. Принципове значення має тут технічна діяльність «цивілізованого

⁵ Чухно А. Науково-технологічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії // Економіка України. — 2008. — № 1. — С. 13.

⁶ Маркс К. Німецька ідеологія. Твори. / К. Маркс, Ф. Енгельс — [Вид.2]. — К.: Політвидав УРСР. — Т. 3. — 1963. — С. 19.

⁷ Маркс К. Злиденність філософії. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс — [Вид.2]. — К.: Політвидав УРСР. — Т. 4. — 1963. — 485 с.

⁸ Вернадський В. І. Биогеохимические очерки, 1922-1932 гг. — М.: М. — Л. Изд-во АН СССР, 1940. — 250 с.

⁹ Вернадський В. І. Размышления натуралиста. Кн. 2-я. Научная мысль как планетное явление. — М.: Наука, 1977. — С. 111.

людства”, зростання маси створюваних машин, збільшення числа яких “підпорядковується тим же законам, як розмноженні самої живої речовини, тобто виражається в геометричних прогресіях”¹⁰.

У процесі глобального економічного розвитку як соціальної форми руху матерії неперервно нарастають сумарна маса, сумарний об’єм і “зв’язана інформація” матеріального субстрату життя суспільства¹¹. Такими новими якісними моментами, породжуваними сучасним етапом кількісних змін матеріального субстрату людського суспільства, є необхідність перебудови самих принципів взаємодії суспільства з природою. Індивід усвідомлює дійсність у результаті взаємодії з суспільними явищами, притаманними системним характеристиками¹². Сприйняття цінностей глобального економічного розвитку визначається декількома умовами та критеріями цивілізаційного розвитку, а саме:

- рівнем технологічного та інтелектуального потенціалу у контексті здатності до інноваційного розвитку;

- системною синергетичною еволюцією суспільства на принципах самоорганізації;

- рівнем суб’єктивності в економіці, де людина може проявити себе через систему відносин приватної власності: економічний суб’єкт є суб’єктом власності;

- розвитком індивідуалізації суспільного життя людини та персоніфікації суспільних зв’язків у площині саморозвитку людини, креативної особистості.

Сприйняття цінностей глобального розвитку перебуває у постійному русі, змінює форми і постійно наповнюється новим синергетичним змістом якості життєдіяльності людини в сучасному світі.

Глобальний економічний розвиток — закономірний процес розвитку матеріального світу, невіддільний від специфіки розгортання соціальної форми руху матерії. Передумови глобального економічного розвитку формуються під час взаємодії ідей, знань і почуттів людини на основі соціального досвіду за участю її волі. У свідомому виборі виявляється справжня свобода волі людини, свідомість вільного вибору означає не просто додержання власних пріоритетів, але й, пізнання необхідності. Справді вільний вибір можливий лише за умови цілковитого подолання суб’єктом внутрішньої суперечності між суспільним і особистим змістом дії, тобто свідомість людини передбачає, що її вибір відповідає ціннісним орієнтаціям розвитку індивіда й інтересам суспільства. Соціальна ж активність — це внутрішнє ставлення людини до світу соціальних цінностей, котре виявляється в глобальному економічному розвитку. Саме тому глобальний економічний розвиток робить зворотний, формоутворюючий, регулюючий і контролюючий вплив через цілі і з’ясування умов, яких має дотримуватися суб’єкт творчої діяльності.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою економічної теорії
Донецького національного університету
(протокол № 6 від 15 січня 2009 року)*

¹⁰ Там само. — С. 63.

¹¹ Юдин Б. Г. О человеке, природе и его будущем // Вопросы философии. — 2004. — № 2. — С. 16-28.

¹² Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: монографія. — К.: Либідь, 2006. — 312 с.; Онищенко В. П. Соціальний контекст євроінтеграційної стратегії України / В. П. Онищенко // Економічна теорія. Науковий журнал. — 2008. — № 2. — С. 60-74.